

А. А. Єкатеринчук

**ДО ПИТАННЯ ПРО ІДЕНТИЧНІСТЬ
УКРАЇНОМОВНОГО ПРАВОСЛАВНОГО НАСЕЛЕННЯ
НА ПІВНІЧНОМУ ПІДЛЯШШІ.
РОЛЬ МОВИ В ПРОЦЕСІ ЕТНІЧНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ**

У статті розглядається проблема ідентичності автономного українськомовного православного населення на Північному Подляшші (Польща). Ця спільнота була пізно включена в національні процеси. Більшість населення цього регіону не має жодної національної ідентичності, набуваючи лише етнічну ідентичність, що визначається православним віровизнанням, а також рідною мовою, яка передається від покоління до покоління.

Ключові слова: Північне Подляшшя, мова, самовизначення, ідентичність, діалектологія.

Andriy Jekaterynchuk

**THE QUESTION OF IDENTITY OF UKRAINIAN-
SPEAKING ORTHODOX POPULATION IN THE REGION
OF NORTHERN PODLACHIA. THE ROLE OF LANGUAGE
IN PROCESS OF SELF-IDENTITY**

The paper deals with the problem of the identity of the indigenous Ukrainian-speaking population of Orthodox denomination in the region of Northern Podlachia (Poland). This community was late to have been engaged in the national movements. The most of the population of this region lacks any national identity, possessing only the ethnic one, which is being mostly determined by its orthodox denomination, as well as its mother tongue which was being transferred from generation to generation in oral form.

Key words: Northern Podlachia, language, self-identity, dialectology.

Темою цієї статті є ідентичність на конфесійному, культурному, мовному і національному пограниччі, яким, безсумнів-

но, можна вважати Північне Підляшшя. На цій території компактно проживає автохтонне українське населення, для якого українська мова є основним засобом щоденного спілкування. Предмет аналізу становить для нас явище формування національної та етнічної ідентичностей посеред україномовного населення, роль мови в цьому процесі та її вплив на визначення “свого” і “чужого” на цій території.

Північне Підляшшя – це регіон, розташований у східній частині польської держави, в якому компактно проживає автохтонне українське населення. Дослідники зазначають, що Північне Підляшшя належить до історичного Підляшшя, яке на півдні сягає околиць містечка Володава, що у Люблинському воєводстві, а на півночі – річки Нарва у Підляському воєводстві. Ту частину, яка тягнеться на північ від ріки Буг називають Північним Підляшшям. Частина, що розташована на південь від Бугу – це Південне Підляшшя. На північ від річки Нарва і на схід від містечка Гайнівка компактно проживає білоруськомовне населення [13; 49-53]. Зумовлено це осадничими процесами. Історики ствердили, що українське населення прибуло сюди у минулому з сьогоденішньої Волині [14; 14].

Представники досліджуваної спільноти спілкуються між собою українськими архаїчними говірками або походять з середовищ, які нещодавно користувалися у щоденному спілкуванні українською мовою. Ця спільнота незалежно від суб’єктивних декларацій, в аспекті самоідентифікації відчуває існування єднального емоційного зв’язку. Безсумнівно, існування цього зв’язку пов’язано з приналежністю більшості цієї спільноти до православної церкви [15; 176]. Приналежність до православного віросповідання є основним критерієм для відрізнення своєї групи від римокатолицької польської більшості. Україномовне православне населення в масштабі воєводства вважається меншиною, проте на рівні менших адміністративних одиниць, тобто поодиноких гмін чи повітів, ці показники виглядають зовсім по-іншому [15; 176].

Рішуча більшість досліджуваної групи не має чіткої національної ідентичності. Відповіді на запитання: *хто я?, до якої групи себе відношу?* бувають різноманітними, складними і нео-

дноразово змінюються [15; 176]. Нерідко цього роду декларації є вимушені, через контакти з оточенням – із національно усвідомленим польським населенням. Основним, поставленим у статті питанням, є: яке місце належить мові щоденного спілкування серед інших чинників, які впливають на процес формування ідентичності українського населення на Північному Підляшші? У якому вимірі мова становить ідентифікаційний маркер для цієї спільноти?

Причиною нечіткості у сфері національного самовизначення української спільноти на Північному Підляшші можна вважати низку чинників. Один із них – це периферійність Підляшшя стосовно центрів українського етнічного простору, що обмежувало вплив на цю територію українського національного руху. З першим фактором пов'язаний інший – на території Північного Підляшшя до другої пол. ХХ ст. не існувало українських шкіл, неможливим було навчання української мови як рідної. Українська мова зберігалася на рівні говірки в усній формі. Неможливим було її піднесення до ролі офіційної мови, що стало причиною маргіналізації самої мови, а також її носіїв у житті суспільства. Можливості толерованого польською державою організованого навчання української мови як рідної склалися на Північному Підляшші щойно у 90-ті роки ХХ ст.

Додатковою причиною проблем у сфері національного самовизначення української групи на цій території було введення державою навчання білоруської мови на рівні початкової школи у більшості сіл та містечок, де компактно проживало україномовне православне населення. Створено також два ліцеї з білоруською мовою як рідною, що мало на меті формування на цій території білоруської нації [11; 248-249]. Відкриття білоруських шкіл не виникало з потреб місцевого україномовного, в більшості національно несвідомого, населення. Формування білоруського шкільництва зустрічалося в основному з байдужістю, а в деяких випадках навіть з відвертим спротивом з боку православних мешканців регіону [7; 191], [11; 249-250], [5; 72-74].

Згодом з'явилися білоруські організації, літературні видання, білоруськомовна преса, потім білоруськомовні радіо- і телепередачі. Таким чином, польська держава, незважаючи на рі-

вень і зміст самоусвідомлення самого населення, визнала його білоруським. Внаслідок цих дій окрім національно неусвідомлених мас, тут почала формуватися білоруська етнічна група, яку офіційно називають “білоруською національною меншиною”. В. Павлючук стверджує, що це зовсім нове явище на цій території [8; 61-62].

Водночас створювались перепони для розвитку українського національного руху в 60-ті роки ХХ ст. [11; 251-254] Щойно у 80-ті роки на хвилі суспільно-політичних змін у польській державі на Північному Підляшші спостерігаємо українське відродження в національному вимірі. Ініціаторами цього відродження було середовище підляської молоді інтелігенції, зокрема, студентів [13; 44-48]. Українське відродження спиралося на ствердження українськості підляських говірок, їхньої приналежності до українського мовного ареалу. Підтверджують це дослідження діалектологів [6; 288]. Після зміни політичної системи в Польщі у 1990 році в місті Більськ Підляський було засновано українську організацію “Союз українців Підляшшя”, що означало кінець епохи монополії білоруських організацій на національну ідею для українськомовного населення цієї території.

Крім того, слід пояснити поняття ідентифікації особистості. Використаємо зауваження Р. Семенської, на думку якої, ідентифікаційна модель особистості реалізується у трьох категоріях:

- самоідентифікація особистості;
- ідентифікація особистості членами спільноти, до якої вона належить;
- ідентифікація особистості членами груп, до якої ця особистість не належить [12, 50].

В умовах пограниччя спостерігаємо явище відсутності симетрії поміж самоідентифікаціями особистостей та їх ідентифікаціями оточенням. В умовах пограниччя більшість дефініює меншину спираючись на своїх критеріях, і не беручи до уваги критеріїв самоідентифікації спільноти, яка є меншиною.

Більшість аналізованих у цій статті матеріалів походить із діалектологічного збірника “Голоси з Підляшшя”, автором якого

є луцький діалектолог Г. Аркушин. У збірникові вміщені тексти як із Південного, так і з Північного Підляшшя, записані упродовж 1997-2006 років. Він може стати джерелом цікавих наукових розвідок не лише діалектологів та етнолінгвістів, але також представників соціології, історії, культурології та багатьох інших наук. Оскільки джерела – це матеріали діалектологічного характеру, у яких позначені певні відмінності українських говірок Підляшшя від української літературної мови, вони цитуються згідно з оригіналом. У зв'язку з обмеженим обсягом тексту, в статті використовуються лише короткі фрагменти згаданих матеріалів, які стосуються Північного Підляшшя і дозволяють зробити певні висновки щодо ідентичності його україномовного православного населення. Тексти були зібрані в основному від представників старшого і, рідше, середнього покоління україномовних підляшуків. Аналіз цих матеріалів має якісний характер.

Зосередимось на україномовному сільському населенні, що проживає у трьох повітах, центрами яких є Більськ Підляський, Гайнівка і Сім'ятичі. Усі вони розташовані у Підляському воєводстві.

Спираючись на дослідження М. Барвінського, можна ствердити, що у більському, гайнівському і сім'ятицькому повітах приблизно 20-30% населення користується нащодень у своєму середовищі українськими говірками [3; 135]. Кваліфікування цих говірок як українських не створює великої проблеми об'єктивним дослідникам [13; 52], [2; 122], [6; 288]. Проте самі їхні носії мають у цьому плані багато сумнівів. Проявом маргіналізації української мови разом із її носіями у суспільному житті регіону є переконання, що “своя” мова є гіршою за інші, офіційні, і не існує для неї знакової системи, яка дала б можливість користуватися нею на письмі. Часто можна почути, що кожне село має свою, неповторну мову або говірку, яка відрізняється як від білоруської літературної мови, так і від української. Про це засвідчують численні приклади:

[*По-якому ви говорите?*] Ни то україн... не українська, не бялоруска – попросту такая наша гвара била. [*До якої мови вона ближча?*] А я ни знаю, де єї доточиті, до чоґо – ни відаю сама. (*сміється*) Билорускої нима в нас, і української мови нима в нас. (...)

(Кірквич Марія, нар. 1933 , Мельник, гм. Мельник, пов. Сім'ятичі) [1; 103]

(...) Бо й правда: наша мова, то така вже – нігде нема такої.

(Степанюк Марина, нар. 1930 г., Полічна, гм. Кліщелі, пов. Гайнівка) [1; 201]

[*Яка ваша мова? Російська?*] Не. І не вкраїнська, і не белоруска. Не пойму, скуль вона походить. Не знаю. Ми маємо одну другу свою мову і так, так живемо. От як. А письма ми свого не маєм так його. [...] Може нас називають хахлами, але так не чую”.

(Єкатеринчук Андрій, нар. 1913, Кнориди, гм. Більськ Підляський, пов. Більськ Підляський) [1; 313]

[*До якої мови вона ближча?*] Ніц я не ві^еду, я неграмотна. Як мене учілі змалку, так я говорю. Віте так подобно зо мною говорите. Я сетай мови не знаю, ніхто мні^е не казав, як вона називається”.

(Ігнатович Олена, нар. 1930, Відово, гм. Більськ Підляський, пов. Більськ Підляський) [1; 347]

Підтвердження цих спостережень знаходимо в М. Барвінського, який пише: “(...) рішуча більшість інформаторів не змогла закласифікувати свою говірку в національних категоріях, відрізняла її від білоруської мови, проте не ототожнювала з українською, вважаючи її мовою *простою, сільською, тутешньою* (...)” [4].

Незважаючи на труднощі, які виникають під час спроби віднести свою говірку до якоїсь літературної мови, місцеве населення без великих проблем зможе вказати її спорідненість на основі характерних ознак з українськими говірками інших населених пунктів межиріччя річок Нарва і Буг. Водночас чітко вказує на основні ознаки білоруських говірок, з якими досліджувана україномовна територія межує на півночі та сході. Нерідко носіям білоруських говірок як певній спільноті є приписані негативні ознаки. Отже, за мовними критеріями твориться категорія “чужого”:

S tymu ciaprukamy ny dohoworyssia – *ciapier, ciapier* – ny skaże jak czołowiek *teper* [13; 44-45].

Для названня своєї мови інформатори найчастіше використовують окреслення “*хахлацька*” і на основі цього себе називають

вають “*хахлами*”. На відміну від польської мови рідна говірка – це щось природне, що не вимагає окреслення у національних категоріях і зайвого коментаря. Окрім визначення хаклацька з’являються також інші: *своя* або *білоруська* мова. Деякі з інформаторів стверджують, що рідше вживається окреслення *хахли* і *хахлацька* мова. Заступають їх інші категорії, напр. *тутешній* чи *простий*, що великою мірою становить спадщину міжвоєнного періоду, коли польська влада під час чергових переписів намагалася маргіналізувати національні і релігійні меншини, вводячи штучно нові назви. Досить часто респонденти для названня своєї мови і етнічної групи, виділеної на основі цієї ж мови, використовують окреслення *руський*.

Досліджувана спільнота має проблему з розрізненням основних категорій національності, конфесійної приналежності і громадянства. Взагалі категорія національності сприймається як щось зовнішнє, чуже, чи просто накинуте. Інформатори на запитання про національність відповідають: *руський, білорус, православний, хохол, українець*, причому ці категорії вживаються як синоніми. Одна з інформаторок на запитання про приналежність її мови відповідає, що її мова “*чисто православная*” [1; 135].

Цей феномен дуже чітко пояснює соціолог В. Павлючук: “(...) окреслення *я білорус, я руський* або *я тутешній*, не зв’язані тут найчастіше з почуттям зв’язку з понадтериторіальними білоруськими цінностями, з білоруською національною культурою чи мовою. Білоруська мова для місцевого населення є чужою, *не тутешньою* такою самою мірою, як польська або російська. (...) Окреслення *білоруський* у цьому випадку – це назва своєї етнічної групи, не своєї нації, і пов’язані з цим окресленням цінності зовсім інші, ніж національні цінності. Отже, можемо тут говорити про свідомість назви. Проте цікаво, що назва *білоруський* поширилась посеред всієї етнічної групи, охоплюючи етнографічно північно-українські території (...) аж до Бугу, а навіть далі” [9; 50].

Проте окреслення *хахлацький* і *руський* в принципі є більш чіткими, ніж здавалось би на перший погляд. Вони з’являються як антоніми для назв: *гетали, гецячки*, які характеризують білоруське населення і походять від білоруського займенника *геты* – ‘цей’.

[*По якому ви говорите?*] А я знаю, по-якому ми говорим? По-хохольську десь. (*сміється*) Невидимо по-якому: а ни по-білоруску, а ни по-українську, отак, то не по-циганськи (...).

(*Николаюк Кузьма, нар. 1921, Пилипки, гм. Більськ Підляський, пов. Більськ Підляський*) [1; 423].

Деякі інформатори прямо *хахляцьку* мову ототожнюють з українською, натомість мову, на якій спілкуються *гетали*, – з білоруською.

Окреслення *український* чи *українець* на цій території посеред старшого покоління інформаторів з'являлося рідко. Частіше представники інших груп називали місцеве населення з його мовою українським. Це, з одного боку, торкається польської більшості, а також українців, які нащодень мешкають у материковій Україні. Назва *український* сприймається з дистанцією. Ці почуття спричинили витворення своєрідного бар'єру у названні своєї говірки українською. Всупереч індивідуальним деклараціям, україномовне населення Північного Підляшшя без проблем розуміє українську літературну мову, проте називає її *білоруською*. Підтверджують це приклади:

[*Хто ви за національністю?*] Белорус, белорус.

[*Чому ж ви по-білоруськи не говорите?*] Бо в нас такая мова, ну ну яг би сказати, од батька, од батьку^вв научана такая (...)

[*А ви говорите подібно, як я?*] Ну подобно, подобно.

[*А я по білоруськи говорю?*] По белорускі, хіба.

(*Миськорук Григорій, нар. 1942, Їлянка, гм. Кліщелі, пов. Гайнівка*) [1; 237-239]

[*Може ви по українську говорите?*] Не^а, не, тоже не. Як українець говорить – то я не понимаю.”

(*Базиліок Олександра, нар. 1921, Кнориди, гм. Більськ Підляський, пов. Більськ Підляський*) [1; 323].

Бо в мене один такий з України був (а я там орав трохи) і каже, приїхав каже, по-польску до мене говорить, ну а й пузній давай з їм так говорити, а він каже: “А що вите українець?” Я кажу: “Не”. – “Ну а, – каже, – то ш по-українськи говорите”. Я кажу: “Бо в нас така мова”, кажу. (...) Хтось можемо сказати, що ми українці. Я раз був в Познанню на курси, то мене одна такая дівчинка – ни дівчина, так само кобета була (то вже двацять

лет назат було) то назвала мене українцем (...) (*чоловік, Ставище, гм. Черемха – Осада, пов. Гайнівка*) [1; 155]

Ю. Гаврилук не вважає рідкого вживання окреслень *українець, український* нічим дивним. Адже вони з'явилися щойно в II пол. XIX ст. на західних українських землях, як наслідок українського національного відродження і заступили історичну назву *русини*. Нове окреслення не мало часу, щоб вкорінитися на периферійному піляському ґрунті. На Підляшші далі функціонує нейтральне окреслення – *руський* [1; 94].

Аналізований матеріал дозволяє ствердити, що для старшого покоління україномовного населення Північного Підляшшя мова є вагомим елементом самовизначення, а також визначення категорії *чужого*. Оскільки досліджувана спільнота відрізняє себе від польської більшості, ґрунтуючись на конфесійних відмінностях, то роль ідентифікаційного маркера для визначення групи *гетлів* – білоруськомовного населення – виконує саме мова.

Ситуація в сфері національного самовизначення православного україномовного населення на Північному Підляшші є дуже динамічною. Щоб можна було робити висновки про майбутнє цієї групи, слід спершу зрозуміти справжній, а не дослівний зміст декларацій мешканців цього регіону щодо своєї національної ідентичності. Це важливо, бо як у публічному житті, так і серед частини наукових середовищ, україномовне православне населення на Північному Підляшші вважається *a priori* білоруським у національному вимірі. Насправді ідентичність більшості із цієї групи залишається лише на етнічному рівні.

Література

1. Аркушин Г. Голоси з Підляшшя (тексти). – Луцьк, 2007.
2. Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny. pod red. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski. – Wrocław, 1980. t. 1. – S. 122.
3. Barwiński M. Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe. – Łódź, 2004. – S. 135.
4. Barwiński M. Współczesne stosunki narodowościowo-religijne na Podlasiu // <http://www.wrotapodla-sia.pl/NR/rdonlyres/F1B7A6D0->

E3CE-401E-9249-0B8891DF23F9/0/wspolczesne_stosunki_n_r.pdf
(дата доступу: 18 VII 2008).

5. Nawryluk J. “Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn”. Rusini-Ukraińcy na Podlasiu – fakty i kontrowersje, – Bielsk Podlaski, 2001. S. 72-74.

6. Лесів М. Українські говірки у Польщі. – Варшава, 1997. – S. 288.

7. Mironowicz E. Białorusini w Polsce 1944-1949. Warszawa 1997. – S. 155-156, 191

8. Pawluczuk W. Białorusini – polityczni, tutejsi i ci inni // Kartki, – 2004/2005. – Nr 33/4. – S. 61-62.

9. Pawluczuk W. Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej. – Warszawa, 1971. – S. 50.

10. Radzik R. Między zbiorowością etniczną a wspólnotą narodową: Białorusini na tle przemian narodowych w Europie Środkowo-Wschodniej XIX stulecia. – Lublin, 2000. – S. 19-25.

11. Roszczenko M. Kleszczele. – Bielsk Podlaski-Kleszczele, 2002. – S. 248-254.

12. Sadowski A. Pogranicze polsko-białoruskie: tożsamość mieszkańców. – Białystok, 1995, – S. 50.

13. Sajewicz M. Zróżnicowanie etniczno-językowe wiejskiej społeczności prawosławnej Białostoczczyzny // Język ukraiński: współczesność – historia. Pod red. F. Czyżewski, P. Hrycenko. – Lublin, 2003. – S. 49-53.

14. Wiśniewski J. Osadnictwo wschodniej Białostoczczyzny. Geneza i rozwój oraz zróżnicowanie i przemiany etniczne // “Acta Baltico-Slavica”, 1977. t. XI. – S. 14.

15. Wysocki R. Dylemat wyboru tożsamości narodowej. Ludność ukraińska na północnym Podlasiu // Mniejszości narodowe w Europie Środkowo-Wschodniej po upadku komunizmu. Pod red. B. Halczak. – Zielona Góra, 2006. – S. 176.